

Kterak Landebork od Prahe z království českého ani nepškná, bod'te s Bohem, hébal

Mgr. František Ostrý

ÚVODEM

Asi v polovině osmnáctého století se na našem území, především v tvorbě českých kantorů, začíná objevovat zajímavý typ hudebního dramatu na pomezí umělé opery a lidového prostředí. Do tohoto okruhu patří mimo jiné i zpěvohra z prostředí Hané o Landeborkovi, která je zajímavá jak z hlediska hudebního, tak literárního, lingvistického a historického.

Hlavní vliv na rozvoj tohoto typu dramatu měla importovaná italská barokní opera neapolského typu, která byla provozována na šlechtických sídlech. Právě zde se s operou mohli setkávat i čeští kantoři jako výkonní hudebníci ve šlechtických kapelách. Tento zdroj inspirace se ve venkovském prostředí smísil s dalšími svéráznými prvky, jako byla lidová píseň a tanec, tradice lidového divadla, lidová mluva a humor.

Často jsou tato zajímavá díla podobná školským hrám. Školské drama tehdy zaznamenávalo poslední období svého vývoje.¹ Školské hry byly provozovány jako součást výuky na kolejích jezuitů, piaristů, benediktinů, premonstrátů a augustiniánů. Právě na těchto školách studovali budoucí tvůrci zpěvoher – budoucí kantoři, ale také osoby duchovní. Proto nás nepřekvapí, že dalším inspiračním zdrojem byla i sakrální figurální hudba (včetně pastorální), která byla pro oblast chrámu typická a která byla často jedinou artificiální hudbou, se kterou se člověk na venkově mohl setkávat.

Tato díla většinou dodržují obvyklé členění operního žánru. Objevují se zde árie, recitativy, ansámblové zpěvy, přede hry, mezihry, tanec apod. Můžeme je tedy nazvat operami. Jejich autory potom můžeme v dobovém kontextu považovat za vzdělance, kteří tyto opery psali pro prostý venkovský lid, ale také pro vzdělanější vrstvy ve svém okolí. Libreta si vesměs autoři hudby psali sami, avšak objevovali se i libretisté. V libretech je častá jadrná lidová mluva, ale i úryvky latiny nebo jiných jazyků. Objevují se v nich všechny okruhy témat, které se objevují i ve vysokém operním stylu. Mezi jejich autory v Čechách patří kantoři Jan Antoš, Karel Loos, Jakub Jan Ryba a další.

Zpěvohry vznikaly ovšem i na Moravě. Mezi autory bychom měli jmenovat zejména kantora Josefa Schreiera, autora dvou satirických oper *Veritas exulans* a *Aurea libertas* a dalších skladeb. Specifickým typem jsou takzvané „hanácké opery“ v hanáckém nářečí. Jan

¹ TROJAN, Jan. *České zpěvohry 18. století*. Brno: JAMU, 2007. s. 7.

Trojan poukazuje ve své publikaci České zpěvohry 18. století na souvislost rozvoje zpěvoher ve venkovském prostředí se zvýšeným stupněm hospodářské úrovně.² Nejvíce se tato skutečnost projevila právě na úrodné a bohaté Hané. Hanácké opery byly exkluzivitou, kterou si Hanáci mohli dovolit. V jiných, méně úrodných, částech Moravy se tento jev nevyskytoval. Hanácké opery mají společné rysy, jako je odpor k válce, parodizující přístup a zdůrazňování bohatství svého kraje.

Známým tvůrcem hanáckých oper byl ve své době pater Alan Plumlovský, velehradský cisterciák, který je také s největší pravděpodobností tvůrcem opery *Pragamotéka* z roku 1847.³ Pragamatéka je parodií Pragmatické sankce, která zajistila dědictví královně Marii Terezii. Alan Plumlovský je také autorem opery *Gront a puvod plesání hanáckyho* z roku 1751 a možná zpěvohry *O prajském rumlu* z roku 1758. Do okruhu autorů řadíme i kantora Josefa Pekárka z Hněvotína, který psal na libreta patera Josefa Mauritia Bulína. Společně jsou autory zpěvoher *Jora a Manda* a *Marena a Kedrota*, které vznikly asi kolem roku 1784. Zpěvohra *Píseň o císaři Josefovi II.* vznikla až po roce 1790. Jejím autorem je snad Václav Jiří Dusík (1751 – 1815) pocházející z českého kantorského rodu Dusíků, který se za uplatněním přestěhoval na Moravu.⁴

LANDEBORK

Asi nejznámější hanáckou operou je dílo *Kterak Landebork od Prahe z království českého ani nepškná, bod'te s Bohem, hébal*. Objevují se také zkrácené názvy *Lendebork* nebo *O Landeborkovi*. Landebork je zkomolený Brandeburk čili Prus. Toto slovo v díle označuje Prusy obecně, nebo i konkrétně osobu pruského krále Fridricha II. Děj opery je plný humoru. Odehrává se během pruského obléhání Prahy. Eduard Petru na základě analýzy textu a porovnání s historickými souvislostmi došel k závěru, že se děj odehrává kolem roku 1757 v průběhu sedmileté války, kdy bylo pruské vojsko obléhající Prahu poraženo rakouskou armádou pod vedením hraběte Dauna. Těmito historickými souvislostmi jsou zmínky o aktuálních spojencích a protivnících Prusů (Hannover, Francie), o konkrétních dobytých územích Prusy a také zmínka o mariánském sloupu v Olomouci, který byl postaven nedlouho předtím.⁵ Opera vznikla pravděpodobně kolem roku 1760.

² TROJAN, Jan. *České zpěvohry 18. století*. Brno: JAMU, 2007. s. 8.

³ PETRŮ, Eduard a Alena BUREŠOVÁ. *Copak to ale za mozeka hraje : Hanácké zpěvohry 18. století*. Ostrava: Profil, 1985. s. 9.

⁴ TROJAN, Jan. *České zpěvohry 18. století*. Brno: JAMU, 2007. s. 44.

⁵ PETRŮ, Eduard a Alena BUREŠOVÁ. *Copak to ale za mozeka hraje : Hanácké zpěvohry 18. století*. Ostrava: Profil, 1985. s. 13–15.

LIBRETO

Děj začíná násilným zjetím selského synka a jeho odvedením do pruské armády. Následující scény se však neodehrávají na poli válečném, nýbrž na Hané. Zobrazují válečné strasti prostřednictvím prožitků bodrých Hanáků, jichž se válečné strasti bezprostředně dotýkají. Líčí trápení otce a matky odvedeného syna a jejich snahu dostat ho zpět, rabování a chamtivost Landeborka a další.

Číslo II., recitativ:

Milé možu, není jináč,
jož te svého sena oplač,
nebodem ho videt vice,
o, bolest, snad pokne srdce.

Číslo III., recitativ:

...

deš nám naše dítě bere
cezozemec a kaciř,
o kež ho tam kat odere,
šak je zbonik a rabiř.

Hanáci jsou zde vyobrazeni jako lid prostý, do jisté míry naivní, avšak hrdý, praktický a nebojácný. Častými prvky jsou nenávislné výhrůžky Landeborkovi, oddanost Habsburskému rodu a blahobytnost Hané. Kontrastní postavou je role rektora, který je zde za vzdělance. Mezi lidmi je vážený a na jeho slovo je brán ohled. Postava rektora místy ironizuje prosté Hanáky. Na druhou stranu je sám podroben ironickému pohledu.

Číslo I., arioso:

Náš pan rector z not hrávajo,
jako chcete vám zahrajo,
...

Číslo III., recitativ:

Ach, pane rector, vizete,

prosim, na roko mě dete,
vím, že ste člověk hočené,
sem tam po škole honěne,
vemožte mě z vojne sena,
dam vám za to furo sena.

Číslo IV., recitativ:

Vidím, že ledí sprostí ste,
tak jak já očeni neste.

V první části opery se nenávistných výpovědí vůči Landeborkovi dopouští především otec, později i ostatní.

Číslo III., recitativ:

Co my máme za starosti,
jaké me máme těžkosti,
o kež toho Landeborka
trefi hned ta první kulka.

Číslo III., árie:

Ještě všem dnem konec není,
Lopežniko, rabiřo,

...

Rač sed', netopeře, v díře,
nedráždi lva, mocné zvíře,
nebo po tobě skočí,
hlavo ohni, sec ti, věř mi,
orel veklve očí.

Číslo V., recitativ:

Tož je kral taky deseltyr,
deť on chtěl mět v Čechách kvaltyr.

V další části se synek navrácí domů. Líčí svoje zážitky z vojny, obléhání Prahy, porážku Landeborka a svoji následnou dezerci. Znovu zaznívají výhružky utíkajícímu Landeborkovi a oslava rakouského panovnického domu. Ve dvou chorech (sborech) se všichni Landeborkovi vysmívají.

Číslo V., chorus:

Šťastno cesto a mokré dešť
tobě vinšujeme.
Na zada kej, na zobe pěst
ze srdce přejeme.
Landeborko, deseltyře,
mrcha papir, mrcha zvíře,
jdi, nech nás v pokoji,
drak to vo tě stojí.

Číslo IX., recitativ:

Nevim, be v Evropě komo
jako domo rakóskémo
korona tisařská svěčela
a nebo take patřila.

HUDBA

Instrumentální obsazení opery je střídme. Zahrnuje smyčcový orchestr (violino I, violino II, viola a basso) a harmonický nástroj (continuo). Part basso má spodní rozsah po C, takže jej pravděpodobně mělo hrát violoncello nebo podobný nástroj. Vokální složka zahrnuje čtyři hlavní role matku (soprán), syna (alt), otce (tenor) a rektora (bas). Kromě nich je zde ještě postava vojáka Landeborka (bas), který se však objevuje pouze krátce na začátku při odvodu hanáckého synka na vojnu.

Dílo má formu číselné opery. Skládá se z přehry a devíti čísel, která zahrnují vždy recitativ a árii. V. a IX. číslo obsahují místo árie chorus, jenž je vzhledem k obsazení spíše ansámblovým čtyřhlasem, než sborem (to ovšem nevylučuje možnou interpretaci sborem). I., III. a IV. recitativ jsou místy rozvedeny v ariosa, která slouží k emocionálnímu podbarvení textu. Recitativy samy jsou typu secco. Doprovází je tedy, stejně jako ariosa, samotné basso

continuo (basový a harmonický nástroj). Vyznačují se určitou stereotypností, což má za výsledek rychlý dějový spád a orientaci posluchače na text. Árie jsou nekomplikované strofické. Mají vždy čtyři sloky, které jsou dvoudílné. Sloka árie, stejně jako chorus, je uvedena předehtou, která předznamenává hudební materiál árie, a předělena podobnou mezihrou. Árie jsou založeny sylabicky bez výraznějších ozdob a koloratur. V opeře se objevují hudební prostředky typické pro baroko jako například sekvence a imitace. Jako symbol ústupu Landeborka můžeme chápat rytmus hanáckého tance „cófaná“ v árii otce v VII. čísle.

AUTORSTVÍ

Autorství Landeborka je předmětem sporů. Dlouho byl označován jako anonymní, až začal být spíše na základě dohadů, než důkazů či indicií prisuzován Alanu Plumlovskému. Tuto hypotézu se snažil podpořit Eduard Petrů pomocí srovnání libret opery *O Landeborkovi a Pragamatéky*.⁶ Argumentuje především tím, že v obou se užívá pro označení Prusa slovo Landebork. Toto slovo ale mohlo být v tehdejší jazyce alespoň lokálně rozšířené a nemusí se jednat o neologismus autora. Podle Eduarda Petrů svědčí pro Plumlovského autorství i označení Landeborka jako kacíře. Petrů se domnívá, že Plumlovský jako osoba duchovní by tak Landeborka označil. Těžko si ale můžeme představit, že by v tehdejší naší společnosti, která byla drtivou většinou katolická, bylo označení Prusů jako kacírů něčím mimořádným, obzvláště uprostřed války.

Autorství Plumlovského zpochybnil František Malý. Ve svém článku *Šest zpěvoher hledá autora*, který vyšel roku 1991 v časopise *Opus musicum*⁷. Vyslovuje hypotézu, že Landebork náleží do jakéhosi souboru tří oper a tří oratorií, jejichž společným autorem je Josef Schreier. Kromě Landeborka sem František Malý řadí dvě již zmíněné opery Josefa Schreiera *Veritas exulans*, vzniklou před rokem 1770, a *Aurea libertas*, vzniklou v podobném období. Ve stejném období vznikly i tři postní oratoria. Jedná se o anonymní *Sepolkro* z farního kostela v Bystřici pod Hostýnem, *Oratorium pro Sacro Sepulchro* dochované v Lipníku nad Bečvou, jehož autorem je „Schreyer“, a anonymní *Oratorium ad Sepulchrum Domini* dochované v Kvasicích. Tato díla jsou podle Malého přes rozdílnou tematiku komponována stejným skladebným stylem na stejné úrovni. To podporuje faktem, že všechny tyto zpěvohery se váží k oblasti centrální Moravy a vznikly ve stejném období.

⁶ PETRŮ, Eduard a Alena BUREŠOVÁ. *Copak to ale za mozeka hraje : Hanácké zpěvohery 18. století*. Ostrava: Profil, 1985. s. 17.

⁷ MALÝ, František. *Šest zpěvoher hledá autora*. *Opus musicum*, 1991, XXIII, č. 5, s. 165–176.

František Malý byl prvním, kdo se pokusil o určení autorství Landeborka pomocí hudebních analýz a jejich následné komparace. Mezi šesti zmíněnými hudebními dramaty nachází nejenom příbuznost, ale dokonce totožné postupy. Jedná se o formu a harmonický půdorys předeher Landeborka a dvou oratorií, dále pak o stejnou rytmickou, melodickou a harmonickou výstavbu recitativů a tendenci k oktosylabickému verši. Malý dokládá pomocí příkladů podobnost i mezi arioso jednotlivých zpěvoher. Všechny árie a chorusy jsou psány podle stejné formy (viz výše), která je striktně dodržována. Árie jednotlivých zpěvoher se liší pouze počtem slok, ty jsou nejčastěji tři nebo čtyři. Jako další společné rysy Malý uvádí závěrečné klauzule v houslích, tečkovaný rytmus, harmonické postupy, rytmy hanáckých tanců, časté modulace na ploše jednoho verše a melodické sekvence. „Častým zjevem u všech šesti zpěvoher je odlehčení bassa continua pomlčkami, přičemž úlohu nejhlubšího nástroje přebírá viola nebo dokonce housle. Tím se partitura skladeb velmi provzdušní a celá faktura získává kontrast. Lze hovořit o skladatelově manýře.“⁸

František Malý dále poukazuje na to, že není důvod přisuzovat autorství hudby Plumlovskému, od kterého nejsou dochovány žádné hudební památky, které by byly prokazatelně z jeho pera a se kterými bychom mohli Landeborka porovnat. Připouští, že by mohl být nanejvýš autorem libreta Landeborka. Vyslovuje ale další hypotézu, že by autorem libreta mohl být kojetínský kantor Tomáš Kužník, který je autorem hanáckých veršů v Gallašově Muze moravské, podobných veršům z Landeborka, a který je možná také autorem libreta Schreierovy opery *Veritas exulans*. Navíc právě z Kojetína pochází opis Landeborka, který byl roku 1819 odeslán do tzv. guberniální sbírky. Na jeho základě uspořádal František Malý pramennou edici.⁹

Schreierovo autorství se naopak snažil vyvrátit Jan Trojan s odvoláním na údajnou odlišnost od Schreierova díla. Podle něj k tomu stačí dokonce jen letmé srovnání Landeborka se Schreierovými skladbami.¹⁰ Jan Trojan sice připouští určitou souvislost mezi Schreierovou operou *Aurea libertas* a Landeborkem, ale Schreierovo výrazivo je podle něj zcela odlišné a vyspělejší. Schreierovu autorství údajně také odporuje rozdílné libreto, především hanáčtina v Landeborkovi.¹¹ Problém by se tak dostal na samotný začátek – k anonymnímu autorství.

Byť svéráznou, přesto veskrze logickou a opodstatněnou hypotézu Františka Malého o Schreierově autorství nelze vyvrátit letným srovnáním děl. To by mělo být na základě

⁸ Tamtéž.

⁹ SCHREIER, Josef. *Opera Kterak Landebork od Prahe z království českého ani nepškná, bod'te s Bohem, hébal*. Brno: Salve Regina, 2005.

¹⁰ TROJAN, Jan. *České zpěvohry 18. století*. Brno: JAMU, 2007. s. 19.

¹¹ TROJAN, Jan. *Josef Schreier*. Olomouc: Votobia, 2005. s. 60.

porovnání zevrubných analýz. Zdůrazněme ještě, že Jan Trojan vůbec nebere v potaz existenci oratorií, o nichž se Malý zmiňuje, a to ani toho, které je prokazatelně dílem Schreiera. Rovněž jazyková hanácká podoba libreta nevylučuje Schreiera jako autora textu (vždyť pocházel z pomezí Hané a Valašska) a tím spíše ne hudby. Určité světlo v otázce autorství by mohlo vnést literárně-jazykové srovnání Landeborka, libret Alana Plumlovského a veršů Tomáše Kužníka. Do té doby se autorství Josefa Schreiera jeví jako nejlogičtější.

LITERATURA

TROJAN, Jan. *České zpěvohry 18. století*. Brno: JAMU, 2007

TROJAN, Jan. *Josef Schreier*. Olomouc: Votobia, 2005.

SCHREIER, Josef. *Opera Kterak Landebork od Prahe z království českého ani nepškna, boďte s Bohem, hébal*. Brno: Salve Regina, 2005. 59 s. ISMN M-706522-06-7.

MALÝ, František. Šest zpěvoher hledá autora. *Opus musicum*, 1991, XXIII, č. 5, s. 165–176.

PETRŮ, Eduard a Alena BUREŠOVÁ. *Copak to ale za mozeka hraje : Hanácké zpěvohry 18. století*. Ostrava: Profil, 1985.